

Salvador Espriu

Visat núm. 12
(octubre 2011)

En el pròleg de *Setmana Santa*, Espriu confessa l'atracció que des de sempre va sentir per la imatgeria de la passió, mort i resurrecció de Crist. En efecte, si fem un recorregut per la primeríssima obra del nostre autor ens trobem, per exemple, amb el poema «Dansa grotesca de la mort» (*Les cançons d'Ariadna*), d'una temàtica processional evident.

A *Laia*, Vador, fill d'un pare laic i d'una mare catòlica, viu les incerteses i contradiccions religioses en la processó de Setmana Santa que ocupa tot el capítol XV de l'esmentada novel·la. Segurament, Espriu va projectar el seu patiment en aquest personatge, el nom del qual és amb el que solia anomenar-lo la seva mare. El camí amarg, la mort caminada, és el destí d'aquesta veu desesperada que es pregunta què hi ha més enllà. «Què veies al camí?», també s'ho demanarà en el poemari *Setmana Santa* amb tot el dramatisme, un tema que és omnipresent en bona part de la resta de la seva obra.

L'any 1963 Salvador Espriu fa conèixer una suite de nou poemes a «Setmana Santa», un opuscle anyal que publicava la Il·lustre Cofradia de San Magín, Màrtir, una confraria que desfilava i desfila encara només en la processó de Divendres Sant a Tarragona. El 1971 apareixeran els quaranta poemes que integren *Setmana Santa* a «Quaderns de Poesia» d'Edicions Polígrafa. Aquesta col·lecció la dirigia l'amic d'Espriu i també poeta, Tomàs Garcés, el qual li havia sol·licitat un poemari per encetar-la. A partir de la suite de 1963, Espriu va enllestir durant la tardor de 1970 trenta-un poemes més, que sumats als nou anteriors fan la quarantena definitiva de poemes que formaran el llibre. Aquests quaranta poemes són d'una complexitat formal remarcable i no patiran pràcticament cap esmena en les futures edicions. Un cop més Espriu se'ns revela com un poeta d'etapes creatives intensíssimes i a qui la sol·licitud externa marca l'impuls creatiu.

Molt s'ha escrit sobre la influència de la mística jueva en l'obra d'Espriu, influència que en el bell i important pròleg de *Setmana Santa* ell mateix confirma com qui no vol la cosa. Tanmateix, voldria insistir en allò que, encara que sembli obvi en un llibre com al que intento aproximar-me, a voltes queda relegat a un segon terme: Espriu és un poeta d'una arrelada cosmovisió cristiana, la Bíblia que llegeix és la seguida per la litúrgia cristiana i el seu pensament considera un Déu tripersonal. Fins i tot gosaria a dir que la mística cabalística amb què especula també passa per un indefugible sedàs cristià. Insisteixo: el cristianisme conforma majorment la seva cultura i la seva obra n'és un reflex. Altra cosa evidentment van ser les seves conviccions més íntimes, la fe, sobre la qual es va definir sempre com un «agnòstic reverent» (amb tota la problemàtica, que no és poca, que el mateix Espriu va traslladar a aquesta definició).

Espriu assenyala en el pròleg a *Setmana Santa* que té com a guia, pel que fa al fons, la «Passió» segons sant Marc. L'evangeli marquès s'inicia, després de l'encapçalament, amb una citació d'Isaïes

i en un indret precís: Galilea. El profeta apunta en la imatge del camí la idea de la salvació com un nou èxode, tema fonamental de tota la segona part del llibre del profeta. L'evangeli de Marc es caracteritza, des del començament, per l'actualització que fa del motiu del camí, tant en la literatura profètica com, de fet, en tot l'Antic Testament. Si fem una recerca i valoració de la paraula *camí* a *Setmana Santa* veurem com Espriu també ha procurat, bo i fent-ne esment ací i allà o usant expressions semànticament relacionades —com per exemple, el sintagma *mort caminada* de la següent tanka, que és extraordinària—, repartir al llarg del poemari certes unitats lèxiques que, com aquesta, funcionen a còpia de repetir-se a manera d'eixos de subjecció que n'asseguren una estructura global, sòlida i unitària.

Qui demanava
avui unes paraules
que l'acompanyin?
Llums en aquest seguici
de la mort caminada.

(*Setmana Santa*, XI)

□

Marc situa el seu evangeli en la perspectiva de les categories fonamentals de l'Antic Testament, en la memòria de l'Èxode i de l'Aliança. La paraula camí en subratlla aquesta intencionalitat. Concretament, arrela en dues experiències definitòries: l'alliberament d'Egipte i la lluita per la justícia de Déu. Aquest posar-se en camí es tradueix per part dels seguidors de Crist en angoixa, por i fugida (o covardia). Un dels moments més destacats d'aquesta tensió, tal vegada, siguin les tres negacions de Pere, les quals Espriu no deixa de palesar en el seu poemari:

Han ofert
a la por
que s'escalfi
ran de teies
enceses
de poc.

Preguntat
per tres cops,
l'esglai nega
mots i tractes
amb l'home
rebel.

De molt alt
el colpeix
la mirada.
A trenc d'alba
cantaven
els galls.

(*Setmana Santa*, XXI, v. 31-48)

□

El desert tampoc no és simplement un indret geogràfic, és una actitud, molt present en bona part de l'obra d'Espriu i sobretot a *Setmana Santa*. En hebreu es diu «midbar» amb una clara al·lusió a «dabar», que vol dir *paraula*. Desert, doncs, seria el lloc de la paraula, un estat de consciència en què s'està particularment obert a l'experiència del Déu de la Promesa. El camí és deixar el que és vell per trobar-se a la intempèrie; és el moviment, la necessitat d'abandonar la tranquil·litat de la casa i situar-se «en el dement / món sense llei» (*Setmana Santa*, II, v. 5-6). Dit altrament i en relació a la primera peça del poemari, el pas del «nu roquer del cant», l'estatisme del darrer vers de *Llibre de Sinera* («torno la dura veu en nu roquer del cant», XL, v. 8), a la transitivitat, a l'incert camí en què s'inicia *Setmana Santa*:

La veritat ens sembla faula,
ens romp al nu roquer del cant.
En trossejats vents de l'espant
dansem el boig i la barjaula.
Alliberats, ens hem lliurat,
sota podrits dits de mesell,
al ball del crim. Volta el penell,
mai no parem, car l'amo és ell.

(*Setmana Santa*, I, v. 5-12)

□

Sens dubte, una de les característiques essencials de l'evangeli de Marc és el final: l'escena de la tomba buida. Les dones, en veure el sepulcre buit, van fugir «plenes d'esglai i tremoloses; i no digueren res a ningú, perquè tenien por» (Mc 16, 8). Davant la reacció tan humana dels personatges de l'escena, Marc interpel·la el lector per motivar-ne una resposta activa, el seguiment. Apareix Galilea, l'indret teològic, on l'evangelista havia iniciat el relat. Sembla, doncs, que hi ha una intencionalitat autoreferencial en la mateixa narració: acaba on comença. La voluntat implícita és que, acabada la lectura, s'iniciï un altre cop, que es faci una lectura en espiral. El secret messiànic, tan insistent en el relat marquià, ha de ser entès a partir de l'assumpció del missatge. La paradoxa, ben radical per altra banda, és que l'esperança cristiana té com a fonament la creu i la tomba buida.

Entre la paraula evangèlica a què el creient intenta respondre i la seva resposta hi ha una distància, una enorme distància; no hi ha correspondència possible. Les dones valentes i fidels van córrer a trenc d'alba a visitar el sepulcre on havia de ser-hi Jesús, dipositat com a objecte i com a signe. Van descobrir una tomba buida i van tenir por. La soledat del caminant davant de la pròpia tradició és ben lluny de la solidaritat. També ens pot recordar l'experiència de Job, tan pròxima a Espriu. Els amics li parlaven de veritat, Job ho contrastava amb radical nuesa. Les paraules (trencadisses i vanes) dels savis i dels erudits deceben, perquè no són proporcionals a l'interrogant que ens abat. Pocs versos mostren de manera tan punyent aquesta ruptura, la de Maria Magdalena, i també la d'Espriu:

Del tot immòbils, amb espant
miren, escolten i després
ja se'n tornaven a ciutat.
Però la qui l'estima més
sent un subtil dolor sobtat

quan perd, veient-lo al seu davant,
fins alambins de soledat.

(*Setmana Santa*, XXXVII, v. 11-17)

□

S'ha dit que l'evangeli de Marc és la història de la Passió amb un pròleg molt llarg. En aquest sentit, sembla raonada l'opció d'Espriu, ja que sens dubte l'evangeli marquià és el que centra, com cap altre, tot l'esdeveniment messiànic en la Passió. El relat de la mort de Jesús té un canemàs temàtic que correspon a la teologia bíblica del sacrifici del just, un dels temes que amb més riquesa i profunditat ha tractat el llibre dels Salms: el problema del patiment de l'innocent. Injustament perseguit, torturat i assassinat pels pecadors a causa de la seva fidelitat a Déu, Jesús s'ha de sotmetre al destí més cruel. Per aquests motius, hem de tenir present *Per al llibre de Salms d'aquests vells cecs*, que des del títol fins a bona part de la temàtica exposada en els haikus, ens remet al saltiri i anuncia plantejaments que es desenvoluparan a *Setmana Santa*. D'aquest fet sorgeix la següent pregunta, per què la lluita per la justícia, la pau, la llibertat ha d'acabar en la desfeta? Marc planteja la tesi que la Passió és el signe més eloqüent de la situació contradictòria en què viu la humanitat sotmesa, pel pecat, a la tirania del fort. La mort de Jesús és la mort del Just, de la seva opció lliure.

Des d'aquesta llibertat insubornable, modulada per un incontrovertible escepticisme, el poeta també es planteja la qüestió. *Setmana Santa* va pels viaranys que ens acosten a l'Espriu més compromès que alça la veu per denunciar la persistent injustícia; un element que, de seguida, va ser destacat per la crítica i que sintonitzava amb la figura d'un Jesucrist rebel que, des de les veus més progressistes de dins de l'Església o, fins i tot des de les de fora, prengué el protagonisme en el Concili Vaticà II:

Trenta diners, a Sepharad,
són una grossa quantitat.
Et venc per ells, i fins per res,
no sols aquest despullat pres,
sinó la nostra dignitat,
el cel, els camps, les deus, el blat,
tot el país, de mar a mar,
llengües, costums, passat, futur,
el pensament, la llei, el fur.
És un bon preu, no et costa car.

(*Setmana Santa*, XX, v. 1-10)

□

Espriu treballa sobre la representació escènica de la processó de Setmana Santa. Aquest escenari *a priori* estàtic (com són els passos, «substancials», fotos fixes) és contraposat a la mateixa veu poètica, en camí, conscient de la seva evident transformació, coextensiva a la vida dels homes. L'acció escènica que se'n deriva no pot ser mai una realitat immutable, sinó una dimensió simbòlica que incansablement apunta a quelcom situat més enllà: «Què veies al camí?». La passió de Crist, justament per la seva fixesa narrativa, és un relat eminentment mòbil, amb un indiscutible caràcter vehicular, perquè pot ser el «transport» (*metaphoroi*) de les experiències i de l'acció de l'ésser humà. En aquest sentit, cal palesar una gran diferència respecte a les anteriors aproximacions

d'Espriu, més biogràfiques o elegíiques, a la temàtica de la Setmana Santa. Aquest llibre assumeix amb totes les conseqüències la modernitat com a categoria de canvi. Des d'una perspectiva tanatològica, Espriu sempre té present la condició de caminant, de mobilitat i de transformació. A partir d'aquesta natura de caminant hi ha una barreja de llibertat (possibilitat), finitud (quantitat determinada d'espai i de temps, incertesa i angoixa) i mobilitat (la no-fixació en el marc del mer instint animal). Tres característiques que Espriu reivindica ja en el pròleg (com també ho fa en els versos): «Crec que ens pertany el lliure, fonamental i imprescriptible dret d'interrogar i indagar, sense rendir-nos mai a la coacció de cap pretesa autoritat, del color que sigui, sobre tota mena de problemes i qüestions. Iestic alhora convençut que ni és superior en claredat o agudesament l'individu mancat del concepte metafísic de la vida, o que l'ha rebutjat o ha renunciat a ell, ni és més bo l'adherit a una o altra ortodòxia o credo, pietós o no. És contra aquesta doble fal·làcia, tan primària com estesa i freqüent entre nosaltres, que em revolto sense vacil·lacions, jo, vacil·lant i insegur de soca-rel. D'altra banda, jo sóc un simple home, però tanmateix un home, no pas una miserable larva o cuca de forat disposada a gemeguejar i autoacusar-se de seguida que els uns o els altres cíncics i cruels senyors del poder de torn manin als seus botxins de rentar-li, amb qualsevol marca de repugnant i ignominiós fregallot, el cervell».

Un dels moments axials de *Setmana Santa* es troba en les peces XXIV, XXV i XXVI. Tres poemes, com les tres negacions de Pere, que s'encapçalen amb el mateix vers: «Què és la veritat?». En aquest cas, la font inspiradora no és l'evangeli de Marc, sinó el de Joan, quan Ponç Pilat li demana sobre la seva condició de rei i Jesús li respon: «Jo sóc rei. Jo he nascut i he vingut al món per donar testimoni de la veritat. Tots els qui són de la veritat, escolten la meua veu. Li diu Pilat —I què és la veritat?» Jn 18, 37-38. La darrera pregunta de Pilat va quedar suspesa per sempre més, o potser no. La presència de Jesús era, tal vegada, la resposta: «només, potser, aquest home, / el teu amagatall» XXIV, v. 4-5.

Certament, la concepció de la figura de Crist no és aliena als corrents i debats teològics d'aquell moment, ni tampoc al camp humanístic i creatiu d'aquells anys. La cristologia tradicional va quedar esberlada per una teologia que, evangeli en mà, havia d'adaptar-se a uns nous requeriments. Lluny quedava una teologia posttridentina que havia tancat la paraula de Déu en una estructura que tenia la funció de tranquil·litzar, asserenar o dispensar de pensar; de substituir el pensament per associacions de paraules. La reacció contra aquesta concepció del cristianisme (i de la cristologia que se'n deriva) es pot contrastar en la lectura de determinats passatges de *Setmana Santa*. Espriu és constant en la denúncia de la profanació de la paraula, «el volem peix enfarinat» (III, v. 2); i de l'amenaça constant que els «tels de secret» (XXXI, v. 2) o «velers d'engany» (XL, v. 15) ens dispensin de l'humaníssim «dret d'interrogar i d'indagar».

Un Crist de nou llegit té, no només en el nostre autor, sinó en diversos creadors dels nostre país i d'arreu, un motiu en l'art d'aquell temps. Penso en Blai Bonet i en Miquel Bauçà i també en Krzysztof Penderecki o en Pier Paolo Pasolini. La figura de Jesucrist, des de la perspectiva del creient o no, interpel·la contra qualsevol pretesa autoritat, contra qualsevol refugi acomodaticí. La seva passió ha vehiculat les experiències de molts creadors que, com Espriu, es proposaren indagar sobre la veritat de «l'home que tinc al meu davant» (*Setmana Santa*, XXV, v. 17).